

KRZYSZTOF R. MAZURSKI
Katedra Turystyki Wyższej Szkoły Zarządzania „Edukacja”
Wrocław
mazurski@wr.onet.pl

Mapy Łużyc z 1945 i 1946 roku w kontekście dążeń niepodległościowych Łużyczan

Zarys treści. Łużycanie pod koniec II wojny światowej dostrzegli szansę na utworzenie etnicznego państwa, obejmującego zasięg historycznych krain Łużyc Dolnych i Górnych. Dla wsparcia działań politycznych i dyplomatycznych Łużycki Komitet Narodowy wkrótce po zakończeniu wojny opublikował mapę przeglądową, a następnie tekę map o zróżnicowanej tematyce. Prezentowały one charakterystykę tego obszaru i potencjał narodowościowo-gospodarczy dla wykazania możliwości samostannego bytu państwowego. Poszczególne mapy zostały omówione w niniejszym opracowaniu.

Słowa kluczowe: Łużyce, kartografia, polityka, 1945, 1946

1. Wprowadzenie

Ekspansja Słowian na zachód dotarła wkrótce po upadku Cesarstwa Rzymskiego po ujście Łaby, górny Men i Linz, w wyniku czego za Karola Wielkiego teren ich osadnictwa opierał się od wschodu o *Limes Sorabicus*. Niezdolne do utworzenia silniejszej wspólnej organizacji poszczególne plemiona były stopniowo gromione i podporządkowywane germańskim feudałom. W IX–X w. ich władztwo objęło ostatnie wolne słowiańskie terytoria na zachód od Odry i Nysy Łużyckiej, tj. Łużyce – późniejsze Łużyce Dolne, i Miłsko – późniejsze Łużyce Górne (J. Brankač, F. Měšk 1977). Mimo utraty niepodległości przez te plemiona i wynarodowienia, ich ludność – wspólnie dziś nazywana Łużyczanami (w sensie etnicznym, synonim Serbołużycanie), nadal zamieszkuje wschodnie kraje Republiki Federalnej Niemiec, choć w szybkim tempie topnieje. Ożywienie narodowe w drugiej połowie XIX w. zaowocowało nadzieją na oderwanie się od niemieckiej państwowości w wyniku przegranej II Rzeszy w 1918 r. W tym

kierunku działała powstała wtedy Łużycka Rada Narodowa założona przez Arnošta Barta (K.R. Mazurski 1989). Niemcy jednak były jeszcze zbyt silne, aby na to pozwolić – z wyjątkiem niewielkich koncesji ze strony Republiki Weimarskiej, nadto najbliższe narody słowiańskie były zaabsorbowane – przy wielkim wsparciu społecznym zachodnich braci, własnymi problemami: Czesi ze Słowakami i Polacy budową własnej państwowości, Rosjanie – rewolucją. Łużycanie nadal więc przeżywali ciężkie chwile, zwłaszcza w czasach hitleryzmu.

2. Nowa szansa państwowotwórcza

Kolejna, II wojna światowa ukazała nowe perspektywy polityczne dla Łużyczan, na rzecz których działał m.in. własny komitet przy władzach Polski Podziemnej. Ogromną jednak nadzieję wzbudziło oświadczenie Józefa Stalina o prawie każdego narodu słowiańskiego do samostanowienia. Już wtedy 9 maja 1945 r. przebywający w Pradze łużyccy emigranci związali Łużycki Komitet Narodowy (ŁKN, łuz. Łužiskoserbski narodny wuběrk), za przewodniczącego obierając prof. Mikława Krječmara. W ciągu najbliższych dni nad Wełtawę przybyli, dowiedziawszy się o tym, inni Łużycanie z różnych stref okupacyjnych Niemiec – z wyjątkiem radzieckiej, gdzie reaktywowano przedwojenną ogólnolużycką organizację „Domowina”, skłonni współpracować z władzami radzieckimi i, co ważniejsze, z popieranymi przez nie komunistami niemieckimi. Przewodnictwo ŁKN przejął ks. dr Jan Cyž, zaś sekretarzem generalnym został dr Jurij Cyž (K. J. Schiller, M. Thiemann 1979). Nawiązując do Łużyckiej Rady Narodowej, Komitet rozesłał 1 lipca 1945 r. obszerny

memoriał do Józefa Stalina, Rady Komisarzy Ludowych ZSRR i innych władz radzieckich, upatrując w nich – stosownie do wspomnianego oświadczenia, rzeczników praw narodowościowo-państwowych. Domagano się w nim wydzielania Łużyc z Niemiec jako organizmu państwowego, jako najdalej idącego żądania wobec zwycięskich aliantów, ewentualnie przyłączenia do Czechosłowacji. Należy wspomnieć, że Łużyczan było wtedy około 100 tys., przy czym 20 tys. zginęło podczas wojny (M. Cygański, R. Leszczyński 1997).

W związku z postępującą stabilizacją, także w radzieckiej strefie okupacyjnej, ŁKN przeniósł się w lipcu do Budziszyna, aby być bliżej swojego narodu, sekretariat wszakże pozostawiając w Pradze. Działaniem objęto rychło prawie całe Łużyce i 27 stycznia 1946 r. utworzono z „Domowiną” Łużycką Radę Narodową z ks. dr. Janem Cyżem na czele. Domagano się wtedy nawet okupacji strefy także przez wojska czechosłowackie. Powodzenie wysiłków Rady i Komitetu były mocno ograniczone wskutek rozbitcia poglądów Łużyczan, bowiem równocześnie wykazywali oni orientację pro-polską i proniemiecką (M. Cygański, R. Leszczyński 1997). W przypadku Polski władze – w przeciwieństwie do społeczeństwa, nie były tym problemem zainteresowane. Orientacja pełnej niepodległości przybrała na sile na początku 1946 r., wyrażając się memorandumami do władz wielu państw, a w szczególności do Organizacji Narodów Zjednoczonych z załączeniem omówionych dalej map (T. Marczak 1995). W lutym Jana Cyża zastąpił inny wybitny Łużyczanin – adwokat Jurij Rjenč¹, jednak komunistyczny pucz 20–25 lutego 1948 r. w Czechosłowacji pozbawił ich tak istotnego wsparcia, w tym poprzez likwidację sekretariatu praskiego

i innych jego placówek. Komitet przestał istnieć, na co wpływ miały także narastające represje wobec ogółu demokratycznie i narodowościowo nastawionych mieszkańców radzieckiej strefy oraz ujawniająca się coraz silniej „zimna” wojna. W jej kontekście osłabianie zależnego terytorium nie leżało w interesie ZSRR.

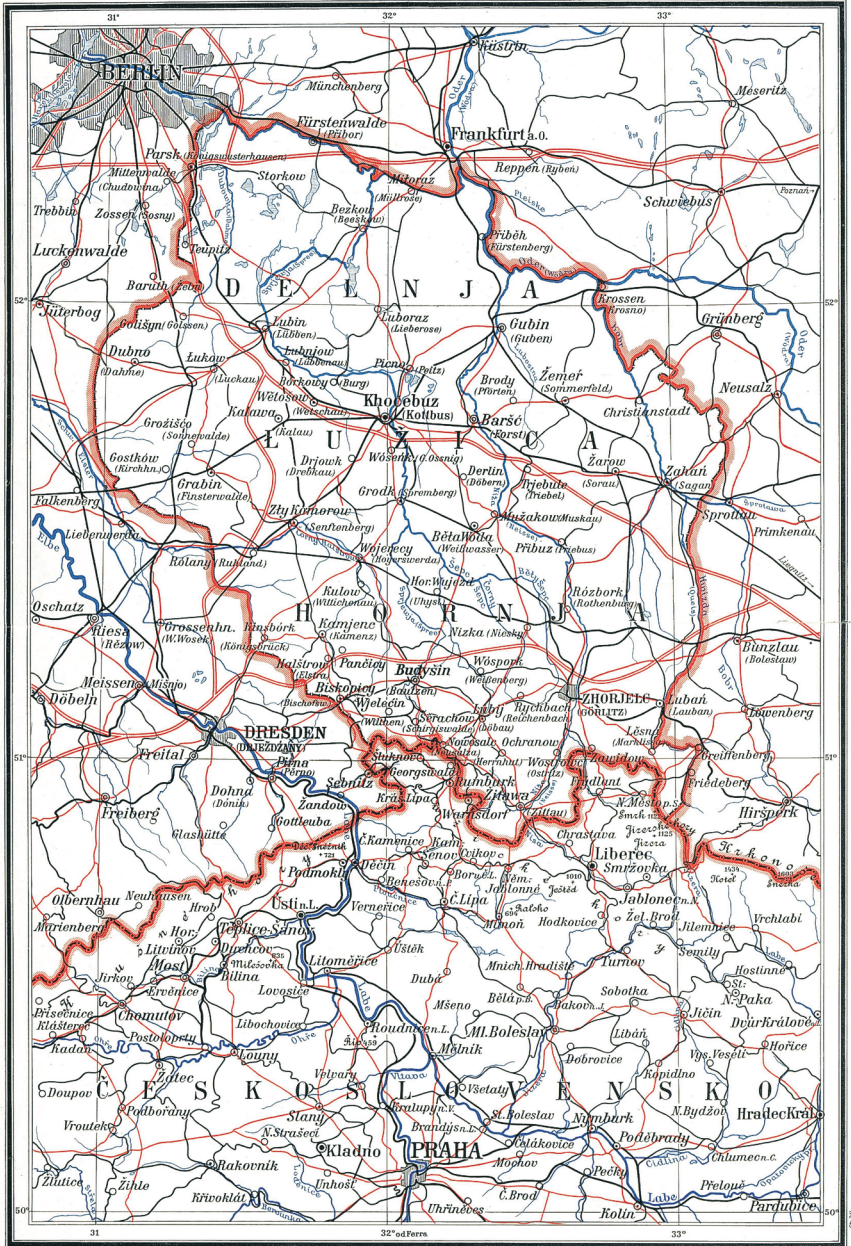
3. Mapa Łużyc M. Semika z 1945 roku

Istotnym instrumentem propagandowego, ale i merytorycznego oddziaływania Łużyckiego Komitetu Narodowego miała stać się kartografia – być może wzorowano się na działaniach polskich z końca I wojny światowej. Jako pierwsza ukazała się, prawdopodobnie w pierwszej połowie 1945 r., przeglądowa mapa w skali 1:750 000, opracowana przez znanego czeskiego kartografa wojskowego Matěja Semika². Świadczy o tym obecność niektórych nazw we współczesnym brzmieniu, ale wiele innych zmienionych. Autor korzystał ze spontanicznych polskich i częściowo czeskich ustaleń (na co wskazuje użycie formy Hiršperk na mapie ogólnej z 1945 r.), zwłaszcza w Sudetach, gdzie zaczęła działać wspólna polsko-czeska (formalnie polsko-czechosłowacka) komisja nazewnicza, a także wprowadził swoje i częściowo ustalone z Łużyczanami. Mapa została wydrukowana przez państwowy Urząd Geodezyjny w Pradze. Aczkolwiek w treści mapy użyty jest alfabet łaciński, to zastosowanie rosyjskiego w legendzie wskazuje na przeznaczenie opracowania dla władz ZSRR. Jest to typowa mapa ogólnogeograficzna z siecią wodną, kolejową i drogową. Miasta pokazano w sześciu klasach wielkości, przy czym skrajne to poniżej 10 000 mieszkańców i powyżej 1 000 000. W przypadku Łużyc mają one prawie wszystkie łuzycką i niemiecką nazwę (ryc. 1).

¹ Jurij Rjenč (18 VII 1910 Chróścicy – 29 V 2002 Budziszyn) – po ukończeniu szkół w Budziszynie odbył studia prawnicze w Lipsku i Belgradzie, gdzie dodatkowo nasiąknął słowiańskością i ideami niepodległościowymi. Szykanowany przez nazistów po powrocie, rozpoczął w styczniu 1946 r. praktykę adwokacką w Budziszynie włączając się w działania niepodległościowo-narodowe. Doprowadził do założenia w 1946 r. „Domowiny” na Łużycach Dolnych. Członek Łużyckiej Rady Narodowej, będąc m.in. jej przedstawicielem w Jugosławii. Aresztowany za to w 1950 r. przez władze radzieckie i skazany na 25 lat więzienia. Zwolniony w styczniu 1954 r. Od 1975 r. na emeryturze, dystansował się od serwilistycznej wobec NRD działalności „Domowiny” i przez to został odsunięty od życia publicznego. Rehabilitowany w 1990 roku.

² Matěj Semik (25 V 1869 Nová Paka-Heřmanice – 30 X 1961 Praga) – syn tkacza, oficer armii austriackiej i jako ppłk. czechosłowackiej; terminował u złotnika i studiował wieczorowo w Wyższej Szkole Przemysłowej w Wiedniu, zyskując umiejętność rysowania. Od 1893 r. pracował w Wojskowym Instytucie Geograficznym w Wiedniu, od 1918 r. w podobnym w Pradze. W 1928 r. odszedł ze służby, nadal intensywnie pracując jako kartograf, także po 1945 roku. Autor licznych map, w tym szkolnych i turystycznych – okolice Novéj Páki i Przedgórze Karkonoskiego, potem także Karkonoszy. Najlepsza to *Podrobná mapa pro turisty a lyžaře – Krkonoše* 1:50 000 z 1930 roku. Zastąpiła ona niemieckie wydania i wprowadziła czeskie toponimy.

LUSATIA LUŽICE LUŽICA ЛУЖИЦА LUSACE

Ryc. 1

Południowa granica postulowanego państwa ma przebieg identyczny z obecnym przebiegiem granicy niemiecko-czeskiej i polsko-czeskiej. Od zachodu wybiega ona na północo-wschód od Drezna, zbliżając się do Czarnego Halsztrowa (Schwarze Elster) i podchodząc do granic Berlina. Stąd przebiega ku Odrze na południe od Frankfurtu n. Odrą i dalej Bobrem, obejmując pograniczne politycznie i narodowościowo śląskie (!) księstwo żagańskie, w którym notowano niewielkie skupiska Łużyczan (F. Mětsk 1967). Dalej granicę tę poprowadzono Kwisą – zgodnie z historyczną granicą śląsko-łużycką, do okolic Świeradowa-Zdroju. Jeśli porównać ten zasięg z późniejszym obszarem Niemieckiej Republiki Demokratycznej, to wydaje się, że można częściowo zrozumieć brak radzieckiej akceptacji takich żądań. Należy przy tym zwrócić uwagę, że są to obszary, na których Łużycanie dawno już nie zamieszkiwali, a więc za podstawę delimitacji przyjęto uproszczony przebieg historyczny, ukształtowany w średniowieczu między księstwami śląskimi a margrabstwem łużyckim.

4. Zestaw map Łużyc z 1946 roku

Dalszym krokiem stało się wydanie już w Budziszynie w 1946 r. teki z łużnym zestawem pięciu ponumerowanych map i dwóch nienumerowanych. Poprzedza je odezwa ŁKN w języku francuskim, podpisana przez Jana Cyża. Otrzymał ją autor, wraz z poprzednią mapą, od wspomnianego Jurija Rjenča pod koniec lat siedemdziesiątych XX wieku. Tekst wspomina o 1500 lat niemieckiej zależności, braku możliwości rozwoju, ucisku – zwłaszcza hitlerowskiego, a w tym świetle konieczności uzyskania niepodległości. Załączone mapy tematyczne mają udowodnić, że samodzielne państwo łużyckie jest w stanie się utrzymać i egzystować. Łużycanie nie chcieli nic innego, jak wolności.

Sama teka z miękkiego kartonu z wewnętrznymi zakładkami ma wymiar 33,6×25,2 cm. Umieszczono na niej rozkładowo dwubarwną (sepiowo-niebieską) mapę Europy od Lwowa do Bilbao i Liverpoolu oraz Malmö do Mostaru. Przedstawia ona główne rzeki i linie kolejowe oraz dość gęstą sieć miast, bez granic państwowych. Na stronie tytułowej ciemną sepią oznaczono obszar Łużyc od Żytawy prawie po Słubice, a w prawym dolnym rogu dano czterojęzyczny tytuł (od góry): *Łużica*, ang. *Lusatia*,

ros. *Łużica*, fran. *Lusace*. Mapa ma siatkę kartograficzną, ale nieopisaną.

4.1. Mapy wprowadzające

Wprowadzającą niejako funkcję w stosunku do całości przedstawianej problematyki pełni nienumerowana ogólna, wielobarwna mapa *Łużica* (tytuł nad ramką w czterech językach – jak na okładce) w formacie minimalnie mniejszym od teki, w skali 1:750 000, opracowana przez czeskiego kartografa P. Johánka. Była ona dołączona do memorandum, skierowanego przez „Domowinę” do ministrów spraw zagranicznych, którzy spotkali się w marcu 1947 r. w Moskwie (T. Marczak 1995). Posiada ona siatkę kartograficzną co 1° szerokości (centralna część obszaru 51 – 52°), natomiast z południków opisano tylko 14°20'. W legendzie podano jedynie objaśnienia sieci komunikacyjnej oraz granice: historyczną (jak na mapie z 1945 r.) i postulowaną, która została cofnięta spod Berlina i Halsztrowa – rezygnując nawet z Łukowa, oraz na Nysę Łużycką, co wydaje się być akceptacją stanu faktycznego terytorium Polski, ukształtowanego po 1945 roku. Jest także granica między Dolnymi a Górnymi Łużycami. Jasnobrązowa szrafura wyznacza tereny wzniesione (pas morenowy, góry), barwa jasnozielona – leśne, acz zbyt rozległe. Generalnie zastosowano łużyckie nazwy, w tym Błota i Mużakowska hola; po polskiej stronie mają one trzy formy: polską współczesną (np. Lubań), nieprzetwarte łużycką (np. Gubin) i niemiecką (np. Pitschkau – Pietrzyków). Polska administracja przy obecności wojskowej administracji radzieckiej w maju i czerwcu 1945 r. zaczęła wprowadzać polskie nazewnictwo miejscowe, znaczna część tych samorzutnych nadań nie utrzymała się.

Druga nienumerowana mapa, o charakterze już częściowo tematycznym, to *International Communications* (nado w językach rosyjskim i francuskim), podpisana *Ing. Petr – Johánek* [tak na mapie]. Arkusz jest tego samego formatu, natomiast sama mapa ma 13,0×19,7 cm z wykorzystaniem czterech barw: niebieskiej dla wód, białej dla łądów, czarnej dla sieci komunikacyjnej (drogowej) i nazw miejscowości oraz jasnopomarańczowej dla obszaru Łużyc. Brakuje legendy i zwraca uwagę nazwa Kładzk – hybryda czesko-polska: *Kładsko/Kłodzko*.

Mapa, obejmująca Europę od Moskwy do Madrytu, pokazuje dobre usytuowanie Łużyc – w zasięgu największego zagęszczenia sieci komunikacyjnej i osadniczej w Europie Środkowej. Postulowane państwo nie leżałoby więc na peryferiach kontynentu.

4.2. Mapy tematyczne

Required territory

Tytuł podany także w językach rosyjskim i francuskim (podobnie na wszystkich kolejnych mapach), oznacza po polsku „Terytorium roszczeniowe, oczekiwane”. Brak podziałki i siatki kartograficznej, ale rozmiarowo i zasięgiem mapa odpowiada pierwszej z omówionych, autorsko także. Legenda ujmuje oznaczenie szrafurą pionową tereny, z których się rezygnuje na rzecz Niemiec (2144 km²) i poziomą na rzecz Polski (2842 km²), przy czym w tym drugim przypadku jest to więcej niż wynosi zasięg granicy historycznej. Zaznaczona natomiast granica postulowana objęłaby 6242 km². Otoczenie Łużyc uzyskało delikatną siateczkę jasnopomarańczową, one same biały, jednolity podkład z naniesionymi linią przerywaną granicami powiatów. Nazwy polskich miejscowości są różne, ale nie podano niemieckich. Nieoczekiwanie pojawia się Toruń na oznaczenie Torzymia (ryc. 2).

Colonisation de la Lusace (kolejność wersji językowej jest zmienna)

Jest to największa mapa o wymiarach 50×29,8 cm na odpowiednio większym, składanym arkuszu, w nieoznaczonej skali – w przybliżeniu 1:330 000, i podpisana Dr. Ješkij – Johánek. Poświęcono ją procentowemu udziałowi Łużyczan w zaludnieniu. Zastosowano 10-stopniową skalę co 10% z kolorystyką od jasnoróżowej do ciemnoczerwonej, przy czym dla co drugiej klasy – począwszy od 10–20%, przyjęto gładkie, jednolite podłoże, w pozostałych – delikatną, gęstą szrafurę. Podział administracyjny uwzględnia powiaty, ale z mniejszych konturów wewnątrz ich granic można się domyślać, iż dane oparto o społeczności gminne. Szarymi kropkowanymi liniami oznaczono obszary leśne i torfowiskowe, wewnątrz ich używając dość rzadkiego kropkowania. Tereny ościenne uzyskały delikatne, odmienne dla poszczególnych państw kolory, bez żadnych innych informacji (ryc. 3). Z mapy wyraziście widać rozległe zwarte centrum dominacji Łużyczan w klasie

90–100%: na Łużycach Górnych od Budziszyna po Wojerecy, a na Dolnych na północ od Chociebuża po obu stronach Sprewy. Odpowiada to też współczesnej największej udziałowo obecności Łużyczan w tej części państwa niemieckiego, choć wartości wskaźnika są znacznie niższe wskutek przybycia na te tereny dużej masy niemieckich wysiedleńców ze Śląska, co pogorszyło sytuację narodowościową pierwotnych mieszkańców. W 1945 r. językiem łużyckim mówiono jednak jeszcze pod Magdeburgiem, także od wschodu jego zasięg był nieco dalszy (M. Cygański, R. Leszczyński 1997). Wskutek obecności napływowej ludności niemieckiej jej język stawał się coraz powszechniejszy w do niedawna czystych etnicznie wsiach łużyckich, przyspieszając wynarodawianie Łużyczan. Proces ten został przyspieszony w czasach Niemieckiej Republiki Demokratycznej, kiedy na tym terenie intensywnie rozwijano zapoczątkowane na większą skalę na początku XX w. wydobywanie węgla brunatnego (*Vademecum...* 2010). Spowodowało to likwidację wielu wsi łużyckich i napływ niemieckich osadników. Po zjednoczeniu Niemiec dodatkowym czynnikiem stał się odpływ tutejszej ludności, w tym i Łużyczan, do zachodnich landów w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia.

W miarę licznie, co wynika ze skali i wymowy demograficznej, występują toponimy miejskie – albo w oryginalnym łużyckim brzmieniu, albo niemieckie zsorabizowane. Nie zawsze to drugie odpowiada znanym zapisom dokumentalnym, np. miasto Bernstadt, na południo-zachód od Zgorzelca (na mapie: Zhorjelca), zapisano jako Bjenedžicy, podczas gdy pierwsze w wersji łużyckiej zapisy z 1719 r. podają Bernadžize (z wymawiane jako c) i Benadžice (J. Meschgang 1981). Generalnie do wszystkich map trzeba odnieść stwierdzenie o braku konsekwencji w stosowaniu nazw tak w aspekcie źródłowych, jak i w odniesieniu do poszczególnych arkuszy. Przykładowo, Lubsko występuje niekiedy w wersji łużyckiej jako Žemř – na mapach Žemř, a nie Žemer, jest w źródłach Žagan – brak formy Zahař, podobnie jak Trjebule i Pribuz, który wydaje się sztuczną sorabizacją niemieckiego Priebus. Marklissa (obecna Leśna) zyskała zapis Lěsna i Leszna nad Gwizdom (sic!), konsekwentnie czeski wobec określenia rzeki jako Gwizd od formy Queis (polska fonetyczna adaptacja jako Kwisa).

Ryc. 2

Transport Network

Mapa ma wymiary 35,7×19,2 cm na nieco większym arkuszu, od dołu na krótko składanym.

Wykonał ją Ing. Petr – Johánek [tak na mapie], właściwie Petr Johánek, w skali 1:500 000 bez siatki i współrzędnych geograficznych. Dla Łu-

COLONISATION DE LA LUSACE
ЗАСЕЛЕНИЕ ЛУЖИЦ COLONISATION OF LUSATIA

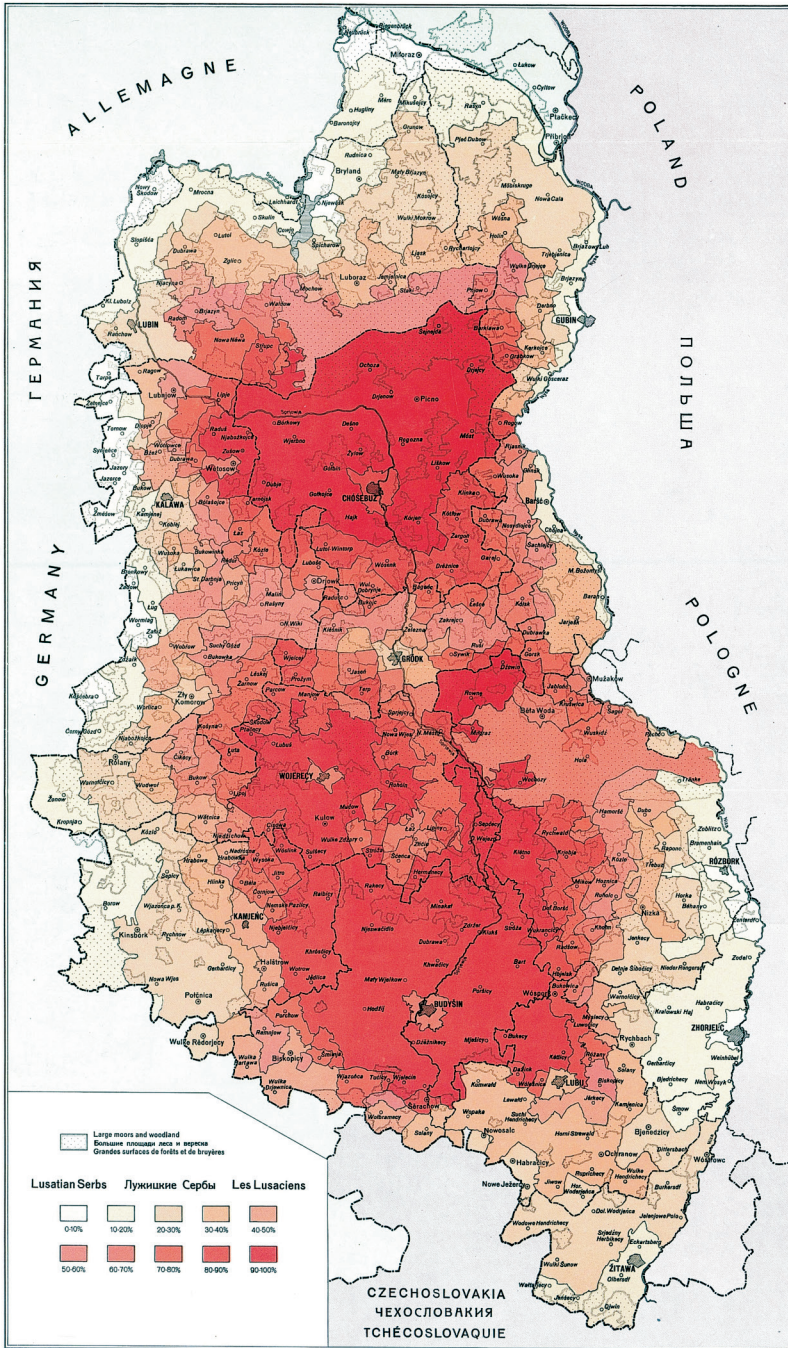
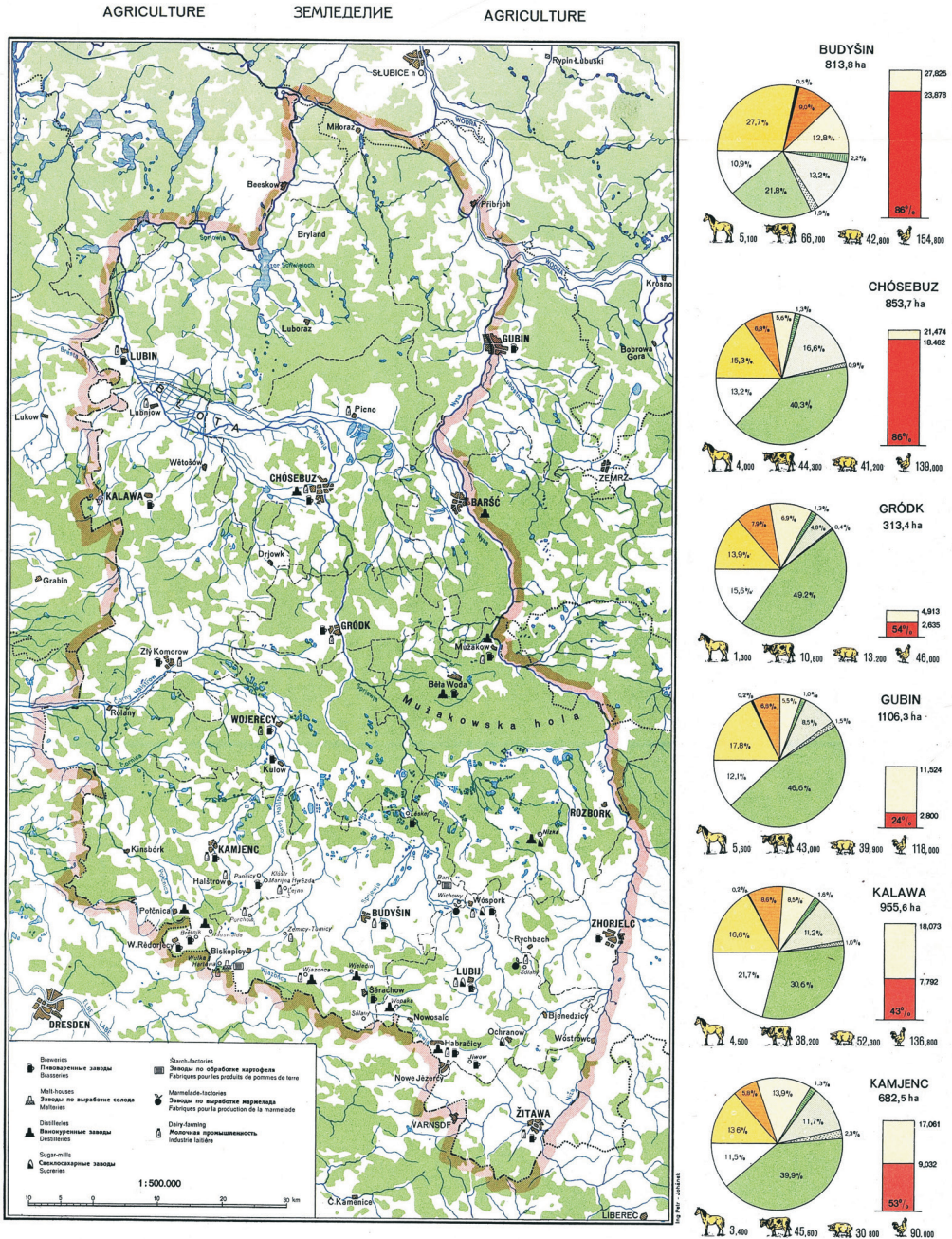

Рис. 3

Ryc. 4

zyc w postulowanych granicach (zaznaczono także historyczne) przyjęto białe tło, dla terenów ościennych – gęstą, jasnopomarańczową ukośną szrafurę. Zaznaczono granice powia-

tów i dość liczne miejscowości z wyróżnieniem miast powiatowych (pogrubione wersaliki o wysokości 2 mm). Wody zwyczajowo są niebieskie. W odbiorze wizualnym dominuje czarna

sieć kolei, podzielonych na trzy kategorie. Natomiast drogi, również w trzech kategoriach, uzyskały delikatny, jasnoczerwony rysunek. Te właśnie elementy liniowe objaśniono w legendzie. Pod względem sieci drogowej wyraźnie odróżnia się część południowa i południowo-wschodnia oraz okolice Chociebuża. Nazewnictwo, szczególnie po polskiej stronie, i tu wykazuje znaczną chwiejność co do formy.

Industry

Mapa przemysłu o wymiarach 41,0×20,8 cm ma ogólne cechy i autorstwo jak poprzednia z tym, że sieć komunikacyjna nie jest tak szczegółowa, a osadnicza – tak gęsta. Legenda uwzględnia 29 sygnatur w trzech kolorach dla zakładów przemysłowych różnych branż, umieszczonych następnie przy poszczególnych miejscowościach. To pozornie duże zróżnicowanie jest w istocie znacznie mniejsze, wynika bowiem z podziału na szczegółowe rodzaje wytwórczości. I tak, poza sygnaturą kopalń węgla brunatnego (tylko z wydobyciem ponad 150 000 ton – rocznie?) podano takie dla wydobycia w zakresie 50 000–150 000 ton oraz brykietniarń w podobnych przedziałach, najprawdopodobniej na podstawie danych sprzed wybuchu II wojny światowej lub z jej początku. Dla przemysłu ceramicznego ustalono pięć sygnatur. Analiza mapy wskazuje, że na Łużycach dominowało wydobywanie węgla brunatnego i jego wykorzystanie do produkcji brykietów i wytwarzania energii w trzech elektrowniach oraz produkcja ceramiczna i tekstylna. Oznaczono także pięć zakładów stalowo-maszynowych – bez ich rozróżnienia branżowego. Pod względem rozmieszczenia rzuca się w oczy duża nierównomierność, a mianowicie dwa rozległe obszary, pozbawione przemysłu. Większy z nich rozciąga się na północy Łużyc Dolnych (zawsze słabiej gospodarczo rozwiniętych) między Chociebużem a Miłorazem. Drugi natomiast zajmuje Holę, czyli stare pustkowia, nieurodzajne i lesiste, rozdzielające obie części Łużyc. Tworzy on rodzaj trójkąta z wierzchołkiem pod Kamieńcem i rozwierającym się ku Polsce między Zgorzelcem a Mużakowem.

Agriculture

Problematyka rolnicza została przedstawiona przez wymienianych poprzednio autorów w tej samej skali na mapie o wymiarach 34,5×19,5 cm na większym, składanym arkuszu (ryc. 4). Wykonano ją w czterech kolorach z oznaczeniem

zalesienia (bardzo intensywnego, mniejszego wyraźnie tylko na Błotach – Spreewald i Łużycach Górnych), granic powiatów, sieci wodnej i tylko głównych miast, ewentualnie tych z zakładami przetwórstwa rolno-spożywczego. W legendzie te ostatnie otrzymały sygnatury browarów, słodowni, ziemniaczarni, mleczarni i wytwórni marmolady (co wydaje się być konsekwencją trudności aprowizacyjnych lat wojny, kiedy ograniczano asortyment produkcji do podstawowego zakresu, oraz napływu uchodźców i przesiedleńców z byłych wschodnich terenów Niemiec). Zakłady wykazują większe nagromadzenie w południowo-wschodniej części Łużyc; skrajna północna jest ich pozbawiona.

W stosunku do poprzednich map ta wyróżnia się umieszczeniem poza ramką trzynastu diagramów kolorowych w dziewięciu kolorach (wycinki o jednolitym polu lub delikatnie szrafowane), przypisanym odpowiednim uprawom polowym. Wielkość wycinka odpowiada ich procentowemu udziałowi powierzchniowemu, która to wartość jest równocześnie wpisana w diagram, ułatwiając jego interpretację. Obrazują one sytuację w poszczególnych powiatach, podobnie jak dwubarwne diagramy słupkowe, pokazujące liczbę gospodarstw rolnych (także z zapisem liczbowym) oraz ogólną powierzchnię użytków rolnych w powiecie w podziale na łużyckie i nielużyckie (niemieckie). Dodatkowo pod diagramami umieszczono sylwetki zwierząt hodowlanych, przypisując im wielkość pogłowia w sztukach przy zaokrągleniu do setek. Dane statystyczne pochodzą z 1938 r., a więc obrazują sytuację przedwojenną, radykalnie odmienną od tej w 1946 r., wynikającej ze skutków wojny i podjętych „reparacji” przez władze radzieckie. W sumie jest to interesujący materiał do analizy rolnictwa i ogólnego użytkowania gruntów przed II wojną światową.

5. Zakończenie

Przedstawiona i omówiona teka z 1946 r., zawierająca siedem map oraz jedna mapa wcześniejsza z 1945 r. stanowią interesujący wkład do historii kartografii jako instrumentu bezpośredniego oddziaływania politycznego. Nie wiadomo, jak jej opracowania zostały odebrane przez adresatów – polityków i wojskowych, kształtujących nową rzeczywistość w Europie po II wojnie światowej. Mapy nie stanowią

szczególnego osiągnięcia kartograficznego, aczkolwiek od strony technicznej wykonano je bez większych zastrzeżeń. Należy wszakże mieć na uwadze, że zostały one przygotowane w kilka miesięcy, a nawet kilka tygodni po zakończeniu działań wojennych na objętym nimi obszarze. Zasadnicza wartość tego zespołu polega na swoistym zapisie niepodległościowej myśli politycznej Łużyczan – nieziszczonej wprawdzie, ale jakże historycznie ważnej. Zapewne i to wpłynęło na stosunkowo szeroką ich autonomię kulturalną w powołanej jesienią 1949 roku Niemieckiej Republice Demokratycznej. Bardzo ciekawy jest aspekt toponomastyczny, odnoszący się do nazw na terenie Polski i Łużyc. W Czechosłowacji są one poprawne z uwagi na pracę czeskich kartografów, natomiast w Polsce trudne było ustalenie ich brzmienia dla wielu miejscowości, które nigdy nie miały polskiej nazwy, a łużyckie nie były znane lub pomijane. W znacznie mniejszej skali zjawisko to zachodziło na Łużycach, gdzie zastosowano sorabizację niemieckich nazw metodą zastosowaną w Czechosłowacji – przy braku czeskiej wersji dokonywano fonetycznej bohemizacji, np. Waldstein – Valdštejn. Mapy te zarazem rejestrują stary jeszcze zapis fonemu *ch* jako *kh*, co uległo później zmianie wobec ustaleń ortograficznych.

Z poszczególnych map największą wartość merytoryczną można przypisać ludnościowej, a właściwie językowej, oraz gospodarczym – dotyczącym przemysłu i rolnictwa. Należy ją

wszakże ujmować z aspekcie historycznym, jako że rejestrują sytuację z przełomu lat trzydziestych i czterdziestych XX w. w tej części państwa niemieckiego. Mniej wiarygodna jest mapa językowa, gdyż poza wskazanymi wcześniej jej usterkami wydaje się zawyżać udział łużyckojęzycznych mieszkańców w celu wywołania korzystnego efektu propagandowego. Wiarygodniejsze są mapy gospodarcze, wprawdzie wykorzystujące – szczególnie rolnicza, dane przedwojenne, ale rzetelne dla tego okresu. Wynika z nich jednoznacznie zaniechanie tej części Rzeszy Niemieckiej, utrzymujące się od kilkuset lat, szczególnie na Łużycach Dolnych. Przyczyną były nie tylko gorsze warunki glebowe, ale i celowe omijanie ich w państwowych przedsięwzięciach gospodarczych (M. Cygański, R. Leszczyński 1997). Stąd też ogromna przewaga rolnictwa w wytwarzaniu lokalnego i regionalnego dochodu nad słabo rozwiniętym i mało zróżnicowanym przemysłem. Mapy te stanowią więc ważny dokument dla historii gospodarczej, będąc generalnie dorobkiem kartografii czeskiej – przez Czechów przygotowane i opublikowane, choć przy bliżej nieokreślonym udziale Łużyczan. Z uwagi na fakt objęcia zasięgiem także terytorium Polski, uzyskującej w 1945 r. współczesną granicę państwową, powinny one znajdować się w zestawie wiedzy kartograficznej obejmującej i nasze państwo. Nadrzędną wartość komplet ten posiada z oczywistych względów dla narodu łużyckiego.

Literatura

- Brankač J., Mětšk F., 1977, *Stawizny Serbow*. Zw. 1. Budyšin: Ln Domowina.
- Cygański M., Leszczyński R., 1997, *Zarys dziejów narodowościowych Łużyczan*. T. 2, *Lata 1919–1997*. Opole: PIN Instytut Śląski.
- Marczak T., 1995, *Granica zachodnia w polskiej polityce zagranicznej w latach 1944–1950*. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Mazurski K. R., 1989, *Łużyce 1945–1950*. „Informator Krajoznawczy” Z. 56, s. 47–54.
- Meschgang J., 1981, *Die Ortsnamen der Oberlausitz*. 2. Aufl. Bautzen: Domowina-Verlag.
- Mětšk F., 1967, *Materiały do stosunków ludnościowych i etnicznych w księstwie żagańskim w latach 1600–1819*. „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” R. 22, z. 1, s. 65–88.
- Schiller K. J., Thiemann M., 1979, *Stawizny Serbow*. Zw. 2. Budyšin: Ln Domowina.
- Vademecum historii Górnych Łużyc*, 2010. Lubań: Południowo-Zachodnie Forum Samorządu Terytorialnego „Pogranicze”.

1945 and 1946 maps of Lusatia in the context of pursuing independence by Lusatian Serbs

Summary

Keywords: Lusatia, cartography, politics, 1945, 1946

West Slavic tribes of the Elbe basin lost independence in the 10th century. It is only the Lusatian Serbs living in the Spree basin who have survived up to this day. They perceived the end of World War I as an opportunity to rebuild their statehood, which they never succeeded in regaining. Another chance appeared with the fall of the Third Reich. In order to strive for independence, The Lusatian National Committee was formed in Prague with cartography as one of its modes of operation. One of the results of this activity was Matej Semik's elaboration of a survey map presenting the expanse of the Lusatian state to be, published in 1945 by the state owned Geodesy Office in Prague. The language of the legend is Russian, which proves that it was printed for the Soviet authorities. The southern border of the postulated state is identical with the present German-Czech and Polish-Czech borders. In the West it runs North East of Dresden and comes close to the borders of Berlin. From here it turns to the Oder river South of Frankfurt (Oder) and runs along the Bóbr and Kwisa rivers, like the historic Silesian-Lusatian border. These regions haven't been inhabited by the Lusatian Serbs for a long time, so the delimitation has been made on the basis of a simplified historic range formed in the Middle Ages between Silesian duchies and the Lusatian Margraviate.

Next year, also in Czechoslovakia, there were published seven color general and thematic maps, mainly in the scale of 1:750 000, and less frequently of 1:500 000, with titles and legend in English, Rus-

sian and French. The essential value of this set of maps lies in the cartographic expression of independence oriented political thought of the Lusatian Serbs. The toponymic aspect is very interesting, referring to the just forming names on the territory of Poland and Lusatia.

The above mentioned set includes a survey map of Lusatia and a map of Europe's communication network with Lusatian borders as well as five thematic maps: Required Territory, Colonization of Lusatia, Transport Network, Industry and Agriculture. The economy maps, which were to show the postulated state's ability to exist independently, carry the greatest content value. However, they should be considered in historical context, because they register the situation as it was at the turn of the thirties and forties of the 20th century in that part of the German state. The linguistic map is less trustworthy, because it seems to inflate the participation of Serbian speaking population in order to attain beneficial publicity. Economy maps are more trustworthy, although they use prewar, nevertheless valid data (especially the map of agriculture). They constitute an important document of economic history, generally being the product of Czech cartography, elaborated and published by Czechs with a nonspecific participation of the Lusatian Serbs. In view of the fact that the territory of Poland has been included, the maps should become a part of the bulk of cartographic knowledge incorporating that country. For obvious reasons, the set of maps is of primary importance to the nation of Lusatian Serbs.

Translated by M. Horodyski

